

БОРИС ЛЯТОШИНСЬКИЙ ТА ЙОГО ЕПОХА

УДК 37.02:003.077

Наталія КРАСНОВА
(Житомир, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ КАЛІГРАФІЇ В ГІМНАЗІЯХ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Краснова Н. Особливості навчання каліграфії в гімназіях XIX – на початку XX ст. У статті йдеться про тенденції розвитку та актуальні проблеми вітчизняної гімназійної освіти у другій половині XIX – на початку XX століття, а також її впливу на концепції системи профільного навчання, що набуває сьогодні активного розвитку. Розглядаються окремі аспекти специфіки викладання каліграфії (краснопису) у гімназіях та училищах як однієї з необхідних умов забезпечення всебічного розвитку учнів середніх навчальних закладів. Зроблено висновки про розвиток методики навчання каліграфічному письму у вітчизняній педагогічній практиці XIX початку XX ст.

Ключові слова: гімназійна освіта, каліграфія, краснопис, чистописання.

Краснова Н. Особенности обучения каллиграфии в гимназиях XIX – в начале XX века. В статье говорится о тенденциях развития и актуальные проблемы отечественного гимназического образования во второй половине XIX – начале XX века, а также его влияния на концепции системы профильного обучения, которые получают сегодня активное развитие. Рассматриваются отдельные аспекты спецификации преподавания каллиграфии (чистописания) в гимназиях и училищах как одно из необходимых условий обеспечения всестороннего развития учащихся средних учебных заведений. Сделаны выводы о развитии методики обучения каллиграфическому письму в отечественной педагогической практике XIX начала XX в.

Ключевые слова: гимназическое образование, каллиграфия, краснопись, чистописание.

Krasnova N. Peculiarities of teaching calligraphy in colleagues XIX – in the beginning of the XX century. The article discusses the development trends and topical problems of the national gymnasium education in the second half of the XIX – early XX century, as well as its

impact on the concept of the system of profile training, which are now being actively developed. Some aspects of the specifics of teaching calligraphy (calligraphy) in gymnasiums and colleges are considered, which are considered one of the necessary conditions for ensuring comprehensive development of students in secondary schools. Conclusions are made about the development of the methodology of teaching calligraphic writing in pedagogical practice of the XIX beginning of the 20th century.

Keywords: gymnasium education, calligraphy, red writing.

Krasnowa N. Osobliwości nauczania kaligrafii w gimnazjach w XIX – na początku XX wieku. W artykule mowa o tendencjach rozwoju i aktualnych problemach ojczyzestego gimnazjalnego nauczania w drugiej połowie XIX – na początku XX stulecia, a także jego wpływu na koncepcje systemu kształcenia branżowego, które dziś aktywnie się rozwija. Rozpatrywane są poszczególne aspekty specyfiki wykładania kaligrafii w gimnazjach i szkołach jak jednego z koniecznych warunków zabezpieczenia wszechstronnego rozwoju uczniów średnich zakładów oświatowych. Zrobiono wnioski o rozwoju metodyki nauczania kaligraficznego pisania w ojczyzestej pedagogicznej praktyce XIX – początku XX w.

Słowa kluczowe: edukacja gimnazjalna, kaligrafia, nauka kaligrafowania, sztuka pisania.

*Шриффт – чутливий і красномовний засіб вираження.
В ньому можуть знайти своє відбиття духовні устремління,
головні риси характеру цілої епохи й окремої людини.*

A. Канр

Постановка проблеми. В період нововведень та реформування загальної середньої освіти, швидкої зміни техніки та технологій, зростання наукової інформації, піднесення соціальної ролі особистості та інтелектуалізація її праці на початку нового тисячоліття, реформуванню підлягає і освітня галузь.

Сьогодні постійно зростає науковий і практичний інтерес до розвитку реального напрямку вітчизняної освіти у другій половині XIX – на початку XX століття. На думку багатьох дослідників, середні навчальні заклади реальної освіти (гімназії, училища) означеного періоду є безпосередніми попередниками системи профільного навчання, що набуває сьогодні активного розвитку в нашій державі [1].

3-поміж інших важливих аспектів у вітчизняній історико-педагогічній спадщині на особливу увагу заслуговує питання

викладання каліграфії (краснопису) у гімназіях та училищах як однієї з необхідних умов забезпечення всебічного розвитку учнів середніх навчальних закладів та підготовки високоякісних фахівців для промислової галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З усіх типів середніх навчальних закладів, поширених у Російській імперії в XIX – на початку XX ст., більш детально вивченими є гімназії. Їм приділялося багато уваги в історіографічних працях загального характеру, виданих ще в дореволюційний період та в радянській історіографії 40-х – 80-х рр. XX ст. (Ш. Ганеліна, Є. Дніпрова, С. Єгорова, Є. Мединського, О. Піскунова, В. Смірнова).

За період розбудови національної школи в незалежній Україні виник інтерес до гімназійної освіти, що відображено в низці дисертацій та опублікованих праць (О. Бабіна, Г. Васкович, О. Гапак, О. Грива, В. Добровольська, М. Євтух, Л. Єршова, А. Лопухівська, М. Собчинська, Б. Ступарик, Т. Сухенко та ін.), у тому числі присвячених вивченню регіональних особливостей шкільництва в Україні (В. Бобров, І. Курляк, Т. Лутаєва, І. Мартинова, Б. Ступарик, С. Фатальчук, Т. Шушара).

У статі здійснена спроба об'єднання існуючих підходів та наукових надбань виділення етапів розвитку методики навчання каліграфічному письму у вітчизняній педагогічній практиці XIX початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. В XIX столітті починають з'являтися нові типи навчальних закладів – гімназії (класичні та реальні), жіночі школи та ліцеї. Середня освіта була здебільшого проміжною ланкою між початковою та вищою освітою, але не була загальнообов'язковою. По закінченню гімназій учні мали право працювати в державних установах або продовжувати навчання в університетах [5].

Реформа середньої освіти регламентувалась прийнятим у 1864 р. «Статутом гімназій і прогімназій». Так згідно Статуту гімназії були поділені на два типи класичні і реальні, обидві із 7-річним терміном навчання. Призначалися переважно для дітей дворян і чиновників.

В класичних гімназіях вивчалися здебільшого стародавні мови а основний акцент в освіті робився на точні науки. В реальних гімназіях основний акцент робився на вивченні природничих дисциплін а мовна освіта реальних гімназій базувалася на вивченні так званих нових мов німецької, французької, англій-

ської. Суттєвою відмінністю реальних та класичних гімназій було те, що право на подальшу освіту отримували тільки випускники останніх. Це було обумовлено саме специфікою університетської освіти, де навчання здебільшого велося на латині [4, с. 37].

Також освіту здобували у класичних і реальних прогімназіях (замість повітових училищ) – це були неповні середні заклади, програма навчання яких дорівнювала першим чотирьом класам гімназій.

Гімназії та прогімназії були окремо чоловічими і жіночими. Реальні прогімназії відкривали шлях тільки в технічні або сільськогосподарські вузи.

У гімназіях були відмінені тілесні покарання. Для всіх учнів запроваджувалася єдина форма одяжі.

Навчання письма було введено в курс початкової школи гімназії як навчальний предмет «Каліграфія» – (грец. *Κάλλος* – «гарне» *γραφή* – «письмо») мистецтво писати розбірливим, гарним і чітким почерком; досконала форма рукописного шрифту стародавніх книг, офіційних документів. Інші назви – краснопіс, чистопописання [6].

Каліграфія входила до циклу предметів мистецтва. Вчителі чистопописання одночасно були вчителями малювання і креслення. У давнину писати означало «прикрашати що-небудь, робити його строкатим». Та й зараз ми кажемо: писати картину, розписувати стелю, писана врода (тобто гарна, як намальована). Отже, спочатку люди навчилися малювати, а потім зображення стали виконувати роль письма. А, як відомо, малюнок призначений для того, щоб милувати наше око. Тому зрозуміло, що і письмо повинно бути красивим [4, с. 23].

Важливо було писати красиво і скоро.

Букви писалися в алфавітному порядку від «а» до «їжиці». Основним методом навчання письма було механічне повторення незліченних вправ у написанні літер, слів і речень.

У XIX ст. був розроблений аналітико-синтетичний метод навчання письма. У Західній Європі Ф. Дистервегом, К. Фогелем, а у Росії – К. Д. Ушинським було створено у 1824–1870 роках нову методику навчання письму в повному її обсязі. Д. Ушинський ввів звуковий аналітико-синтетичний метод навчання грамоти, пропонував навчати дітей письма спільно з читанням, тобто осмислено. Таким чином, порядок навчання письма залежав від порядку навчання читання. Навчання письма за

допомогою даного методу формує в дітей зорово-рухові образи писемних літер і графічну навичку письма в цілому [4, с. 59].

Внаслідок введення нової методики учні стали опановувати написанням літер більш успішно. Цей принцип зберігся та застосовується в школах і в даний час.

У середині XIX ст. з'являється ряд посібників до навчання скоропису: В. Половців «Курс скоропису», Ходоровський «Курс скоропису», Баранцевіч «Керівництво скоропису», П. Є. Градобоев випустив прописи, що дають зразки ділового листа: відомостей, рахунків, розписок, векселів тощо.

Удосконалення методів йшло по лінії обліку закономірностей формування графічних навичок письма, зручності при письмі, збільшенні частки свідомості при написанні. Таким чином, воно було пов'язано з розвитком суміжних наук – педагогіки, психології, шкільної гігієни, фізіології, що вивчають в тій чи іншій мірі процес написання літер з певних точок зору [2].

З кінця XIX століття в практику школи впроваджуються деякі дослідження вчених-гігієністів. Виробляються гігієнічні вимоги до посадки, розробляються найбільш зручні для занять письмом меблі – шкільна парта професора Ф. Ерісмана.

Дискутується ряд питань при навчанні дітей письма: навчати прямому чи похилому штриху, по косій сітці або без неї. Виявилось, що пряме написання літер не зменшило ні випадків викривлення хребта, ні короткозорості, ні косоокості. Перевага похилого написання літер виявилася насамперед у тому, що воно було більш швидким і зручним [4].

У цей час в системі навчання письма набувають поширення такі методи, як копіювальний, лінійний, ритмічний, генетичний, метод Карстера. У різні роки перевага віддавалася то одному то іншому з них.

Копіювальний (стігмографічний) метод з'явився в Україні у XVIII ст. Сутність навчання письма за цим методом полягає у наведенні літер або їхніх елементів за допоміжними контурами, що дозволяє полегшити виконання завдання, але не сприяє свідомому засвоєнню алгоритму написання. Копіювальний метод вважався основним у навчанні письма такими методистами кінця XIX – початку XX ст., як В. Гербач, П. Градобоев, Ф. Греков, І. Євсєєв. Для тренування правильного і красивого написання літер учитель прописував олівцем у зошитах зразки, а учні механічно наводили написане [3].

Метод був розрахований на те, що тривале, хоча і механічне, обведення прописних зразків має у результаті виробити правильну форму букв.

В основі лінійного методу лежить шрифтовий підхід до навчання письму. Точні та завжди однакові відстані між елементами літер, вірні пропорції висоти і ширини букви та її частин. Букву та слова можна було писати, користуючись допоміжною сіткою, визначальною висоту букви в цілому та її половини, нахил, відстань між елементами тощо.

Уперше письмо в лінях було введено наприкінці XV століття німецьким художником і графіком А. Дюрером та нюрнберзьким каліграфом і математиком І. Нейдорфером. Однак засновником лінійного методу вважається Г. Шмотхер, який 1722 року в посібнику «Вагома вказівка до вправлення в письмі» запропонував до чотирьох горизонтальних ліній додавати вертикальну або похилу, що значно полегшило засвоєння учнями правильного написання літер не тільки встановленого розміру, а й нахилу [4, с. 14]. Запровадження у школах розлінованих зошитів стало масово здійснюватися на початку XIX століття. Упродовж свого історичного розвитку лінійний метод в Україні був пов'язаний з п'ятьма графічними сітками.

Вона швидко поширилася, але й так само швидко вийшла з ужитку, так як було доведено, що часта коса сітка не сприяла розвитку письма, формуванню окоміру, а призвела до сковування руху руки і порушення зору.

Генетичний спосіб полягає в тому, що букви вивчаються в порядку від графічно простих за формою до графічно більш складних. За складом подібних елементів букви розбиваються на групи по графічній складності. Генетичний спосіб був відомий дуже давно. Про генетичний метод одним із перших говорив художник А. Дюрер у XVI ст., зазначивши, що все письмо складається з певної кількості основних ліній, елементів. У навчанні письма цей метод застосовував Й. Песталоцці. У XIX ст. він отримав широке розповсюдження у школах Європи. Даний метод був перенесений зі шкіл Європи, і свого часу він відіграв позитивну роль, прийшовши на зміну механічним вправам [3].

Останнім часом цей метод застосовують для відпрацювання форми літер у після абетковий період.

Тактичний (ритмічний) метод – це написання літер під рахунок, в однаковому для всіх учнів темпі, ритмі. Цей метод для

роботи з усім класом підвищує інтерес до занять, розвиває упевненість в плавності рухів руки, сприяє встановленню потрібної швидкості письма.

Про те, що однією зі складових частин чіткого й каліграфічного письма є ритмічність пальців руки, наголошували педагоги XIX століття. Зокрема К. Ушинський стверджував, що такт для руки, яка пише, означає те саме, що й такт для ноги, яка танцює. А точний розмір у русі педагог називав основною таємницею гарного і швидкого письма [7].

Метод навчання письма шляхом прописування спеціальних вправ для розвитку рухів руки: пальців, кисті, передпліччя. Цей метод увійшов в історію чистописання як метод англійця Карстера, він описав його на початку XIX ст. При застосуванні цього методу досягаються вільні, впевнені та швидкі рухи руки: спочатку навчаються писати елементи букв, потім букви, пов'язані особливими штрихами, потім слова без будь-яких допоміжних ліній. Такі розчерки необхідні для оволодіння умінням користуватися напрямком, простором аркуша та розвитку свободи і легкості руху руки [9, с. 47].

Навчання письма – це вироблення графічного досвіду. З одного боку цей навик руховий, а з іншого – свідомо діяльність по перекодуванні одиниць мови в графічні знаки. Найбільш важливим є використання письмової навички для передачі своїх думок і почуттів, намірів. Чим швидше діти усвідомлять і здійснять цю мету – тим успішніше, правильніше будуть формуватися навички письмової мови [8, с. 96].

Графічний навик – це певні звичні положення і рухи пишучої руки, що дозволяють зображати письмові знаки та їх з'єднання. Правильно сформований графічний навик дозволяє писати букви красиво, розбірливо, швидко. Неправильно сформований графічний навик створює комплекс труднощів при письмі: недбалий, нерозбірливий почерк з спотвореннями нахилу, форми, висоти і ширини букв, «письмовий спазм» (зжим м'язів кисті пишучої руки) і його наслідок – повільний темп письма [10, с. 36].

На графічну форму рукописного шрифту впливає вибір інструментів письма, основні з яких – ширококінцева, гострокінцева, тупокінцева пера, різець, пензлі.

Ширококінцева перо (або калам, винайшли у 4 тис. до н. е. в Єгипті) – заточена очеретяна паличка з косим чи прямим зрі-

зами, від 600-х років – пташине перо, яким писали на папірусних сувоях, пергаменті, папері; сучасне сталеве перо – «рондо». Ширококінцевим пером закладено основу для всіх сучасних шрифтів: співвідношення тонких та широких елементів літер, характер їх з'єднання. Кут обернення цього пера в рядку постійний, з його зміною видозмінюється контрастність літер. Найпоширеніший кут – 45° у письмі «гуманістичного курсиву» [6].

Гострокінцеве перо – пташине, від поч. XIX ст. – металеве; його попередник – стилус (гострозаточена бронзова чи кісткова паличка, якою писали на вощаних дошках у Стародавній Греції, прошкрябуючи шрифт, – неконтрастне письмо). Сталевим гострокінцевим пером виконували контрастне письмо із натисками та волосними переходами. Наприкінці XVIII ст. – у XIX ст. розробили двонатискне (двотиснене) письмо – «англійське», термін «Каліграфія» як зразок віртуозності поширився завдяки цьому виду письма. Для підручників і прописів гострокінцевим пером каліграфи копіювали в гравюрі на міді й цинку рукописні зразки. У Європі з'явилася гравійована каліграфія, для якої використовували різець [4, с. 37].

Тупокінцеве перо – сталеве перо із засічками («редіс»). Існують також набори пер за конструкцією схожі на «редіс», з такою ж насадкою для утримання туші, проте кінчики не округлі, а зрізані під кутом. Такими перами писали шрифти, схожі на готичні. На сленгу – «косий редіс» чи «скошений редіс».

Більш знаним інструментом для писання є пташине перо. Цікаво, що «не кожне перо в гусака»: з одного птаха можна взяти лише три кінцеві – махові – пера. У них товстий остов (трубка), зручний для писання. Інші пера – тонкі. Заточивши кінчик пера, обламаємо його на довжину звичайного олівця [6].

А ще для каліграфічного письма можна використовувати й предмети, які виготовлені промислово – металеві пера.

Чорнило для письма перами – прашур усіх сучасних чорнил. Виготовлялось на водяній основі з використанням екстрактів і дисперсії барвних компонентів природного походження та звичайної сажі. Найвідомішими є чорнила на основі сажі; чорнильних горішків дубу; й чорнило на основі чорнильного гриба.

Для письма звичайними перами (не авторучками) чорнило зазвичай має дещо гущішу консистенцію й більш насичений колір і за своєю фактурою ближче до туші. Через наявність дис-

персних та поліфункціональних органічних компонентів чорнила для письма перами як правило більш водостійке, ніж чорнило для авторучок [11].

Чорнило для письма перами досі використовується при оформленні особливо важливих документів. Частково це пов'язано з тим, що в таке чорнило можуть бути додані маркерні компоненти, що використовуються як один із ступенів захисту документу.

Висновки. Отже, каліграфія – це складова людської культури, своєрідне мистецтво, доступне при бажанні кожному. Робота над каліграфією, технікою письма – важлива складова навчання мови. Формування графічних навичок учнів розпочинається з перших уроків навчання грамоти й продовжується протягом усього періоду навчання.

Але, каліграфія в звичайному житті вже не має колишнього значення, люди практично перестали писати від руки. Тим не менше, каліграфічне письмо має своє застосування в книжковій, рекламній та плакатній графіці.

Сучасні каліграфічні шрифти необмежено різноманітні, змінюються щільності, нахили, пропорції, жирності, декоративності шрифту. Для кожної цілі можна створити власний шрифт, відповідний змісту та призначенню напису.

У **перспективі подальших досліджень** вважаємо, що актуальною залишається проблема вивчення каліграфічного мистецтва у рекламній та плакатній графіці.

Список використаних джерел

1. Агаркова Н. Г. Основы формирования графического навыка у младших школьников / Н. Г. Агаркова // Начальная школа. – 2009. – №4. – С. 15–17.
2. Агафонов В. «Космические прописи» – новые приемы обучения письму / В. Агафонов // Педагогическая техника. – 2008. – № 5 (29). – С. 32–38.
3. Дмитренко О. Система координаційних вправ з письма та математики / О. Дмитренко // Початкова школа. – 2008. – № 8. – С. 19–24.
4. Евсеев И. Е. Методика обучения чистописанию. Практическое руководство для учителей, учительских институтов и семинарии / И. Е. Евсеев. – М.-Пг., 1916. – 149 с.
5. Єршова Л. Духовна жіноча освіта на Волині (середина XIX – початок XX ст. / Л. Єршова // Шлях освіти. – №4. – С. 41–45.
6. Каліграфія – Вікіпедія [Електронний ресурс]
7. Навчальні ігри з письма та читання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samouchka.com.ua/ukr/_pysmo_i_chytannya/05/
8. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред. М. Пентильок. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.

9. Трунова В. А. Вчимося правильно писати: Навчально-наочний посібник. – вид. 3-є, випр. / В. А. Трунова. – Київ – Ізмаїл: СМІЛ, 2008. – 136 с.
10. Цепова І. В. Готуємося до уроків навчання грамоти (письмо) / І. В. Цепова. – Харків : Веста : Вид-во «Ранок», 2008. – 160 с
11. Цепова І. В. Уроки письма. Електронні демонстраційні матеріали. 1 клас / І. В. Цепова. – Харків : Вид-во «Ранок», 2014.

УДК 792:(054):(477.42-25)

Лілія ЯКОВЕНКО
(Житомир, Україна)

ТЕАТРАЛЬНІ ПОДІЇ В ЖИТОМИРІ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ВОЛИНЬ» (ЗА 1892–1893 ТА 1897–1898 РОКИ)

Яковенко Л. Театральні події в Житомирі на сторінках газети «Волинь» за 1892–1893 та 1897–1898 роки. Стаття знайомить шанувальників музично-театрального мистецтва з основними театральними подіями, що відбувалися у Житомирі в 1890-х роках. Архівні матеріали газети «Волинь» даного періоду висвітлюють концертно-театральну діяльність та будні житомирських акторів кінця ХІХ століття.

Ключові слова: газета «Волинь», театральний сезон, Оперне товариство, Драматичне товариство, бенефіс, благодійність, театральні будні.

Яковенко Л. Театральные события в Житомире на страницах газеты «Волинь» за 1892–1893 та 1897–1898 гг. Статья знакомит любителей музыкально-театрального искусства с основными театральными событиями, которые происходили в Житомире в 1890-х годах. Архивные материалы газеты «Волинь» за текущий период освещают концертно-театральную деятельность и будни житомирских артистов конца ХІХ столетия.

Ключевые слова: газета «Волинь», театральный сезон, Оперное общество, Драматическое общество, бенефис, благотворительность, театральные будни.

Yakovenko L. Theatrical Events in Zhytomyr on the Pages of the Newspaper «Volyn» in the Years 1892–1893 and 1897–1898. The article introduces to musical and theatrical art fans the main theatrical events that took place in Zhytomyr in the 1890 s. The archival materials of the Volyn newspaper illustrate concert and theatrical activities and the everyday life of Zhytomyr artists for the current period of the late nineteenth century.